

SZABADIDŐ-IRODALOM ÉS ESZTÉTIKAI ÉRTÉK

Az új világban az *irodalom* olyan szó lett, melyet egyes beavatott, sznob vagy autodidakta körökön kívül alig mernek kiejteni. Félreértések vagy tiltakozások elkerülése végett be kell ismernünk, hogy általában rendkívüli nyomás nehezedik arra a XIX. századból örökölt nemes intézményre, amely az irodalom elnevezést viseli. A mai tömegek kevéssé érzékenyek varázsa iránt, és a tudomány, amely kellő időben megszökött soraiból, az új elitek egész gondolkodásának urává kíván válni. Létezik ugyan a tömegkultúra írásos formája, valamint a tudományos eljárásokat követő, kísérleti anti-irodalom is, de a régi irodalom mint a belső élet kizárólagos tápláléka már csak helyel-közzel reprodukálódik.

Igaz, irodalmárok ezrei szentelik magukat e tiszteletreméltó intézmény hú kultuszának, a hagyományosan és alapvetően múlt országekban nem hiányoznak a megújítás kísérletei sem, és az általa hordozott egyes értékek nagy életerőről tanúskodnak. Ez az irodalom a zsebkönyvek ultramodern közege révén érintkezik a tömegkultúrával, legalábbis anyagi előállításának technikáját illetően. Viszont félkezünkön megszámlálhatjuk azokat a szerzőket, akik nem félnek az akadémiizmus kölöncétől vagy — hogy egy pillanatra mi is az ex-irodalmárok szavával éljünk — „balzac“-i bélyegtől. De nem óhajtunk jóslatokba bocsátkozni; a való „dialektikus görbét“ követni kell és nem előrelátni. Elégedjünk meg tehát a megállapítással: az irodalom kettészakadása ma már *fait accompli*.

Erkölcsei vagy esztétikai kritériumok alapján már nem minősíthetjük az új irodalom arculatát „igaz“-nak és „hamis“-nak, „nemes“-nek vagy „közönséges“-nek, „felsőbbrendű“-nek vagy „alsőbbrendű“-nek.

Jó és rossz tulajdonságokat egyaránt találunk a jelzett séma minden elágazásában, és ami ma egy fegyenc önvallomásaként újságárujai vagy drugstore-i „bestseller“, holnapra klasszikus értéké válhat. Nemesak durván kifejtett témákról van szó, amelyeket mások majd finomabban, gondozottan, művészibben fognak feldolgozni. Ugyanazok a szövegek lényeges átalakulás nélkül igen megbecsült művekké válhatnak. Az ízlések viszonylagossága mellett szerepet játszik ebben a rangot adó intézmények pillanatnyi elvakulása, a gazdasági erők szubtilis érdekjátéka, mindazok a közvetítő mechanizmusok, amelyeket gyakran hajlamosak vagyunk alábecsülni. Végezetül: szerepet játszik az esztétikai rendszerek meglehetősen nagy változatossága is.

Az irodalmakat közönségük szerint osztályozni szintén téves lenne. Ugyanis gyakran egyazon személyek olvassák az irodalmat, a detektívregényeket, a „halhatatlan“ Paul Morand regényeit (zsebkiadásban vagy nem) és a ... comics-okat. Ami a különbséget teszi és bennünket disztinkciókra kényszerít, az az illető írások tényleges művelődési-antropoló-

giai missziója. Egyesek a szórakozást vagy az ismeretterjesztést szolgálják. Mások esztétikai élvezetet szereznek. Különbözően a művek tényleges rendeltetésük alapján történő felosztása nem egészen új keletű, és a műltra vonatkoztatva a hivatalos irodalomnak az irodalomalattitól való megkülönböztetésére szolgált, de az utóbbi akkor még nem hatolt be a magas irodalom körébe. Ma viszont a tömegirodalom azzal fenyeget, hogy kiszorítja a magas irodalmat és helyébe lép. Ezenfelül jellegzetes formái, tipikus tartalmai, termelésének és terjesztésének módja annyira felfokozta jelentőségét, kapcsolata a szórakoztatás más eszközeivel (televízió, film, rádió) annyira megsokszorozta hatékonyságát, hogy a szabad idő közvetítésével formálójává lett a jelen és a jövő emberének. Márpedig a szabad idő, mint nagyon jól tudjuk, egyre több és több helyet foglal el a modern életben.

Mielőtt rátérnénk a részletekre, meg kell világítanunk a régi sous-littérature szerepét és mechanizmusait, azért is, hogy jobban megragadhassuk a szabadidő-irodalom gyökereit, meg azért is, hogy megkülönböztethessük ezt a mai jelenséget a múltbelitől.

A francia írásbeli civilizáció legelső nagy termékei nem irányultak kizárólag a társadalom alsó rétegei felé. Mindenki meghallgatta a *jongleur*öket (regösöket), akik a XII. században elszavalták, elénekelték a *chanson de geste*-eket. Felvetődhetne a kérdés, hogy ez esetben nem inkább a kor nagy irodalmával állunk-e szemben? Az igazság az, hogy akkor még a latin volt az irodalom nyelve, és minden, amit franciául fogalmaztak meg, automatikusan a sous-littérature körébe tartozott. A dilemmát megkerülhetjük azzal a feltevessel, hogy a szórakoztatás szintjén a *jongleur* (ma is félig népi elem, félig értelmiségi) maga köré gyűjti az írástudókat, a köznépet, a lovagokat, tehát a kor minden osztályát. Közös meggyőződések és erkölcsi értékek lehetővé tették a közös szórakozást. Ezen túlmenően pedig a közös vonatkozások tartalma folytán egy nagy esztétikai (etikai és metafizikai) értékű sous-littérature-rel állunk szemben, amely remek formára talált. A legelső ismert *chanson de geste*-ek (*Chanson de Roland*, *Chanson de Guillaume*) már mint műalkotások is számottevőek voltak.

A XII. században létezik tehát egy olyan irodalmi forma, amely a sous-littérature határövezetében helyezkedik el, és az irodalom magasabb régiói felé törekszik. Valóságos prefigurációja annak, amit a szabad idő ma adhat, és annak is, ami a tömegirodalomból keletkezhetne a jövő mindinkább homogén társadalmában.

A *chanson de geste*-ek utókora nem kevésbé tanulságos: a XIII. században sorra bekerülnek a magas irodalomba, elfogadott művészi eljárások birtokában a francia nyelvű magasirodalom egyik műfajává válnak. Értékeik kétségkívül hozzájárultak a francia nyelvű magasirodalom intellektuális elismeréséhez. De mindjobban elterjedvén, a következő évszázadban már a sous-littérature legfőbb műfajai között foglalnak helyet, és ebben az irányban folytatják útjukat a következő századokban, még a könyvnyomtatás elterjedése után is.

Az átmenet a sous-littérature-ből az igazi irodalomba, a választófal hiánya a két irodalmi terület között megnyilvánul a középkori regények esetében is. Chrétien de Troyes-jal ezek az antik vagy barbár történetek,

melyeket előtte kezdetlegesen fordítottak le, „irodalmiasulnak“ és újból nagy irodalommá válnak.

Ha egyáltalán van különbség ebben a vonatkozásban a *chanson de geste* és a „regények“ között, ez csupán abban áll, hogy a *chanson de geste*-ek története harang alakú görbét ír le, míg a főként a klasszikus antik irodalomból (például az Aeneisből) származó regény ellentétes menetű, felfordított harang vagy serleg formájú görbét alkot.

E két alakzattal újból találkozunk a középkor óta eltelt évszázadok során. E tekintetben nincs változás. A változás más vonatkozásban következik be: a művelt emberek mind kevésbé olvassák a népnek szánt *sous-littérature*-t, a nép pedig mindinkább a ponyvatermékekre korlátozza olvasmányait. Helyenként létezik azonban az elitnek szánt *sous-littérature* is, ilyformán az elit időnként párhuzamosan kétfajta irodalmat olvas.

A nyomtatott műveknek a tagozódása társadalmi osztályonként, ez az új jelenség, amely tulajdonképpen kétszáz-kétszázötven évig tartott országoként, soha nem akadályozta meg az irodalmi termékek vándorlását egyik területről a másikra. Ezt bizonyítja egyes műfajok története. A rengeteg lovagregényből, ebből a műveletlen nemesek által fogyasztott *sous-littérature*-ból születik meg Spanyolországban a *Don Quijote*. Majd a regénynek egy időre újra vissza kell sülyednie egy, a nemeseknek szánt *sous-littérature* aljatermékévé.

Franciaországban a XVI. és a XVII. század során a regényt alacsonyabb rendű műfajnak tekintették, és csak lassan sikerült végül is felküzdenie magát. Emlékeztetünk arra, hogy Madame de Lafayette még gondosan titkolta kilétét, mivel nem lett volna méltó egy előkelő hölgyhöz, hogy mint regényíró ismerjék.

A XIX. századnak kellett eljőnie ahhoz, hogy a regény elfoglalja elismert (hivatalos) helyét a nagy irodalmi műfajok sorában. Láthatjuk tehát: minden korban léteztek a *sous-littérature* helyzetében levő remekművek, de előbb-utóbb „státust“ változtattak, akár az utókor elismerése által (*Chanson de Roland*), akár úgy, hogy motívumaik alapján magas irodalmi termékek keletkeztek.

Tehát a *sous-littérature*-t mint elvben rossz minőségű irodalmat tévedés volna elítélni: a két irodalmi zóna között sohasem hiányzott a közlekedés. Mindig voltak témák, címek, „patternek“, amelyek felkapaszkodtak vagy leereszkedtek a létrán, vagy inkább amelyek átlépték a határt. Gyakran előadódtak kétes esetek is, amelyek a határzónában maradtak (a *chanson de geste*-ek a XII. században).

A szabadidő-irodalom küszöbén állunk. Mint a *sous-littérature* örököse, olyan szellemi és esztétikai értékeket rejt magában, amelyek kivívhatják elismerésünket, még akkor is, ha elsődleges hivatása a szórakoztatás vagy az ismeretterjesztés.

A tömegek műveltségi színvonala — hála az iskolázásnak — magasabb lévén, mint a középkorban, „változatossági szükségletük“ invenciót igényel. Márpedig mi más az invenció, mint a költői kutatás legsajátosabb indítéka? Apollinaire, az egész jelenkori költészet őse ismételten és világosan megállapította ezt. De ha nem is invencióról volna szó, akkor is a legalább félig-meddig eredeti képzelet más formájához kellene folyamodnunk a maga, legalább „monstruózus“ bonyolultságában és tekervénységében. Mivel a képzelőerő minden művészet anyja, magában a tö-

megkultúra értelmezésében alkotó ellentmondás jelentkezik. Jól látta ezt a tömegkultúra egyik nagy szakértője, Edgar Morin: az eltömegesedés létrehozza a sztereotípiákat, majd megteremti az eredetiséget. Ha a nagyméretű kommercializálódás, az egymást semlegesítő, masszív s ellentmondó politikai és gazdasági nyomások minden tartalmától kiűriteni törekcsenek, semleges közeggé igyekeznek tenni a tömegirodalmat, akkor ez a közeg állandóan kihívást hordoz, amely kérdésessé teszi a fenti célok elérését.

Tehát a tömegirodalomról szólva egyáltalán nem zárható ki az esztétikai értékek keresése. A szabad idő kitöltése mint funkció mit sem változtat ezen a tényen. A tömegirodalom nem érhet távolabb az irodalmi megújulás távlataitól, mint a kísérleti költészet.

Fel kell figyelnünk a „happy end nélküli“, a kiábrándulást kifejező irodalomra és a „littérature noir“-ra, melyben forrong a kontesztáció és a helyzet alapvető megkérdőjelezése. Ezekben az esztétikai értékek *gyakoribbak*, mint más szabadidő-áramlatokban. Nem kell összetéveszteni azonban a *kisebbségi* áramlatokat, vagyis egyszerű, alig kihasznált, alig jelzett lehetőségeket a szabadidő-irodalom tömegének súlyos valóságával. Az utóbbi egész külön világ, saját törvényeivel, műfajaival, mint amilyenek a rajzos történetek (comics), a fotó-regények, a dokumentum-történetek és tanúságok, családi és rózsaszínű tárcák, regények, detektív-regények, filmcsillagok életrajzai, „pornók“, orvosi-lélektani tanácsadókrónikák.

Mindezeknek a formáknak megvan a maguk saját, a nagyirodalomtól eltérő mechanizmusa, s összeköti őket az a vonásuk, hogy formájukban és tartalmukban az ipari tömegtermelés általános imperatívuszainak alávetett információ-közvetítők.

Példaként egy közelmúltban megjelent újsághírt fogunk elemezni. Az „egyszerű riport“ műfaja lehetővé teszi azoknak a manipulációs mechanizmusoknak a megfigyelését, amelyeket sokkal bonyolultabb esetekben és számos más műfajban is alkalmaznak.

Egy Chartrand nevű quebeci szakszervezeti vezetőt olyan bíró elé idéznek, akinek illetékességét elfogultság címén nem ismeri el: a tárgyaláson a bírót „aljas zsoldos“-nak nevezi. Egy évi börtönre ítélik a törvényszék megsértéséért.

Hogyan tárgyalták a lapok ezt a napihírt?

Egyes bulvárlapok Chartrand sértő szavait emelték ki, kihallgatását részletesen elbeszélték úgy, hogy kevésbé kifejező, de nem kevésbé érelyes szavak fordultak elő, és e lapok közvetítették érvelését is. Egy négyperces kihallgatás ily módon való tálalása felhívta a figyelmet a tárgyalás látványosság-jellegére, és felduzzasztotta a közölt információt. A napihír hangsúlyozta a festői elemeket, ismertette Chartrand emócióit, reprodukálta legfrappánsabb kifejezéseit és hevesységét. Ez a beszámoló kiemelte a vádlottat a bírósági eljárások rutinjából, sajátos, erőteljes, lendületes egyéniséggel ruházta fel. Az (esetenként) jól szórakozó vagy felháborodott, talán egyenesen lelkesedő olvasónak vagy azonosulnia kellett a vádlottal, vagy önmagát kifejeznie. Vagy Chartrand mellett van, vagy ellene, esetleg inkább mellette vagy inkább ellene, mint a hír olvasása előtt. A harmadik lehetséges magatartás: élvezni a felidézett drámai feszültséget, szórakozni a „látványosság“ összes szereplőinek kárára.

Az is lehetséges, hogy az olvasót megriasztja az ennyire heves összetűzés, az ennyire nyílt kihívás, az ilyen kemény büntetés. Mindenképpen szenvedélyes érdeklődést mutat. Az információ efféle kezelése aktív, gyakran szenvedélyes hozzáállást vált ki az olvasóból.

Meg kell jegyeznünk, hogy más lapok nem követték a drámai összeütközést, a bíró megsértését és az ítéletet hangsúlyozták, anélkül, hogy kitértek volna Chartrand indítékaira, kirohanásait pedig szintelenül és röviden foglalták össze.

A riport fentebb bemutatott sajátos módszere alkalmazható valóságos vagy fiktív tartalmakra (filmen, televízióban, rádióban vagy nyomtatásban). Ily módon a riportokból levont tanulságként a tömegkultúra áramlatait a „feszültség“-pólustól a „szórakozás“-pólusig húzódó egyenes mentén helyezhetjük el. Azt mondhatják erre, hogy a hollywoodi „rewriter“-ek és „forgatókönyv-írók“, a „bestsellerek“ szerzői nagy hozzáértéssel fogják adagolni a feszültséget és a harmóniát. Erre az válaszuk, hogy a feszültség jellege alapján döntjük el: a termék melyik áramlathoz tartozik.

A következőkben bemutatjuk az irodalmi tömegtermékeknek áramlatonként és az áramlatokon belül témánként csoportosított sorozatát:

1. *A „rózsaszínű“ áramlat*
Rózsaszínű, szerelmi, családi, tárca-regények
2. *Tudománynépszerűsítés, áltudomány*
földrajz
természetrész
művelődés
egészségügy (valamint szexológia)
lélektan
etika
vallásgyakorlás dokumentumok
3. *Játék*
4. *Sport*
5. *A kozmikus áramlat*
Asztrológia
Világűr-népszerűsítés
Világűr-utópia
6. *Science-fiction*
Kalandos utópia
Antropológiai utópia
7. *Kalandregény*
Detektívregény
Kémregény
8. *Társadalmi, politikai dokumentumok*
Támogatás, propaganda, megindító és társadalmi kritikai írások
9. *Anti-happyend*
Társadalmi „kudarcok“ dokumentumai és elbeszélése
10. *A „fekete“ áramlat*
Tabu-szerzők (pl. Sado) népszerűsítése
Szex-irodalom
Bűnözők vallomásai és népszerű kriminológia
Pornográfia
Perverziók, kábítószer, brutalitások

LENGYEL GYÖRGY fordítása